

İNANÇ İLKELERİ (KAVAİDU'L-AKAİD)*

ALİ ET-TANTÂVÎ
ÇEV. NAIM DÖNER*

Giriş

Kitap okuyucusundan izin alarak, bu kitabın konusu olmayan fakat bu kuralların serüvenini anlatan, onları nasıl elde ettiğimi ifade eden ve onların anısıyla ilgili bir kaç söz etmek istiyorum: Şöyle ki; İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Bağdat'ta Arap Edebiyatı dersi veriyordum. Yılın ikinci yarısında din dersi vermem de teklif edildi. Din dersi, Kur'an'dan bazı sureler tefsir edilerek, açıklanarak işleniyordu. Teklifi kabul ettim. Sınıfa girdim, sınıfta tam bir kargaşa vardı. Edebiyat dersim sakın geçiyordu. Fakat öğrenciler din dersini eğlence ve zaman geçirme aracı görüyordu. Anladım ki, bunun nedeni, nefislerinde zaafın olmasıydı. Onlara: "Kur'an'ları kaldırın ve dinleyin" dedim. Daha önce hiç bir hazırlık olmadığı halde Cenab-ı Allah, iman hakkında yeni bir konuyu aniden bana ilham etti. Bu derste bazı kurallar ortaya koydum. "*Fiker ve Mebâhis*" kitabımda yer alan bu kuralların özetini 1937 yılında "*er-Risale*" de neşrettim. Suriye'de millî birlik günlerinde vakıf okulları müfredat programı hazırlama görevi bana teklif edilince, programı tek başıma hazırladım, metotları ortaya koyduğum gibi uyguladım ve bu kuralları da metotlara dâhil ettim. Kaynak olması için yazdıklarımı tespit ettim. Yazarlardan biri akaid ile ilgili bunları aldı, kendisine ait olduğunu iddia etti ve kitabına koydu. Lakin istediğim şeyleri ortaya koyamadı. Yolun başında yürüdü, fakat sonunda kayboldu. Riyad'a, sonra

* Ali et-Tantâvî'nin *Ta'rfun âmm bidini'l-İslâm* adı eserinde *Kavâidu'l-Akaid* başlığı altında iman esaslarına hazırlık mahiyetinde işlediği bölümün çevirisidir. Önemine binaen tarafımızdan Türkçe'ye çevrilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi (naim-doner12@hotmail.com)

da Mekke'ye gittim. Burada 1384 yılında Eğitim fakültesinde dersler verdiğim sırada, bu kuralları gözden geçirdim, onlara ilavelerde bulundum, böylece bu ilkeler, burada belirteceğim sekiz kaideye ulaşmış oldu.

Birinci İlke: Duyularıyla hissettiğim objelerin varlığı konusunda şüphe duymam. Bu, kabul edilen aklî bir gerçektir. Fakat şu gözlemler de gerçektir: Öğle vaktinde çölde yürüyorum, gözümün önünde suyun belirmediğini görüyorum. Suya doğru gittiğim zaman, topraktan başka bir şey göremiyorum. Zira gördüğüm seraptan başka bir şey değildir. Düzgün olan kalemi, su kabına koyuyorum; kırık olmadığı halde, onu kırık görüyorum. Kişi bir gece toplantısına katılır, cin ve ifritlerden söz edilir, sonra evine dönerken yol boş ve karanlıksa, kişinin de hayal dünyası genişse önünde bir ecinni ve ifritin olduğunu görür, onu gözler, varlığını hisseder. Fakat aslında ortada gördüğü bir şey de yoktur. Sihirbazlar, hokkabazlar, hakikati olmayan pek çok garip hile gösterirler.

Şu halde duyular, hata eder, aldanır, yanılır veya duyuların sahibi yanılır. Böyle olunca, hissettiğim objelerin varlığı konusunda şüphe duyar mıyım? Hayır, zira gördüğüm, duyduğum ve hissettiğim nesnelere konusunda şüphe edersem, zihnimde gerçekler ile hayaller birbirine karışır, ben deli bir olmuş olurum. Fakat hissettiğim objelerin varlığıyla ilgili kesin bilginin ortaya çıkması için bir başka koşul daha ekliyorum. O da aklın; geçmiş tecrübelerle dayanarak, hissettiği şeylerin kuruntu ve algı yanılması olmadığı yargısına varmasıdır. Çünkü akıl, birinci defada aldanır ve serabı su sanır. Fakat ikinci defa gördüğünde onun serap olduğunu anlar. Akıl, birinci defa sudaki kalemi kırık olarak gördükten sonra, göze kırık görünmekle birlikte daha önce olduğu gibi kalemin düzgün olmaya devam ettiği yargısına varır. Duyuların yanıldığı veya aldandığı objeler sınırlı, sayılı ve bilinen objelerdir. Bu objeler, kaideyi bozamaz ve ona tesir etmez. Firavun'un sihirbazlarının yaptıkları ile günümüzde sirk sihirbazlarının yaptığı işler de bu türdendir.

İkinci İlke: Dünyada görmediğimiz ve hissetmediğimiz eşyalar vardır. Gözlemlediğimiz ve hissettiğimiz eşyaların varlığını kabul ettiğimiz gibi, bunların da varlığına inanırız. Ziyaret etmediğimiz ve görmediğimiz halde Hindistan'ın ve Brezilya'nın varlığına inanırız. Makedonyalı İskender'in İran'ı ele geçirdiğine, Velid b. Abdulmelik'in de Emevî camisini inşa ettiğine inanırız. Hâlbuki ne İskender'in savaşlarında bulunmuşuz ne de Emevî Camii'nin yapılışına tanık olmuşuz.

Her birimiz kendi iç dünyamızda düşünecek olursak, var olduğuna inandığımız ve görmediğimiz eşyaların, gördüğümüz ülkeler, şehirler, tarihte olmuş ve şu an olan olaylardan daha çok olduğunu göreceğiz.

O halde her birimiz, duyularla hissetmediğimiz halde, bu eşyaların varlığına nasıl inanırız? Demek ki, âdeten bu haberleri uydurmaları, üzerinde ittifak ederek yalan yere nakletmeleri düşünülmecek çok sayıda topluluk, başka topluluklardan aktardıkları için bu haberlere inanırız. (mütevâtir haber) Öyle ise ikinci ilke; kesin bilgi, duyu ve müşahede ile elde edildiği gibi, sahibinin doğruluğuna inandığımız kişinin verdiği haberle de elde edilir.

Üçüncü İlke: Duyuların ulaştığı bilginin boyutu ve sınır nedir? Duyular her varlığı idrak etmeye ulaşabilir mi?

Nefsin ve duyuların varlıklarla olan ilişkisinin örneği, yöneticinin kale burcuna hapsedtiği, üzerine kapıları ve pencereleri kapattığı, doğuda akan nehre açılan, batıda yer alan dağa açılan, kuzeyde kasma açılan, güneyde ise oyun alanına açılan bir mazgal hariç, kendisine hiç bir yeri açık bırakmadığı kimsenin örneği gibidir. Bu örnekte tutsak olan nefistir. Kale bedendir. Mazgal delikleri de renkler dünyasını görmekle görevlendirilen görme duyusu, sesler dünyasını işitmekle görevlendirilen duyma duyusu, tatlar ve damaklar dünyasını tatmakla görevlendirilen tatma duyusu, kokular dünyasını almakla görevlendirilen koklama duyusu ve nihayet cisimler dünyasını algılamakla görevlendirilen dokunma duyusu olan duyulardır.

1. Şu anda sorulacak soru şudur: Acaba insan, her bir âlem ile ilgili görevlendirilen duyu organlarıyla bu âlemdeki her şeyi idrak edebilir mi? Tutsak, nehre açılan çatlak ve yarıktan baktığında nehrin tümünü göremez. Sadece onun bir bölümünü görebilir. Aynı şekilde renkler âlemini görmekle görevlendirilen göz de renklerin tümünü değil, sadece bir kısmını görebilir.

Ben üç mil uzaklıkta yürüyen karıncayı göremem. Bununla birlikte karınca mevcuttur. Kaptaki saf suda bakteri ve küçücük canlıları göremem. Bununla birlikte bu kapta milyonlarca bakteri vardır. Yine uzaydaki yıldızların döndüğü gibi atom içerisinde dönen elektronları da göremem.

Kuşkusuz söz konusu bu karıncanın bir de sesi vardır. Fakat onu duyamam. Çünkü kulaklarım beş bin ile yirmi bin frekansları arasındaki sesleri ancak duyabilir. Bunların altındaki sesleri duyamaz. Ses bu frekansın üstüne çıkarsa, kulak zarı patlar ve böylece duyma duyusu ortadan kalkar. Ben, şeker kokusu alamam. Fakat karıncalar ve sinekler bu kokuyu alır ve ona hücum ederler.

Şu halde duyu organları, hâkim kılındıkları dünyalardan ancak bir bölümünü idrak edebilirler.

2. Acaba gözlerin görmekle görevlendirildiği renkler âlemi ile kulakların algılamakla görevlendirildiği sesler âlemi arasında başka bir dünyanın (âlemin) olması

mümkün değil midir? Bunu asla idrak edemem. Zira bunu idrak etmek ve anlamak için duyu organım yoktur.

Acaba (yukarıdaki örnekte) kale burcunda tutsak olanın, görmediği ve bilmediği nehir ile dağ arasında büyük bir bahçenin olması mümkün değil midir? Çünkü tutsak, onu görmek için bir gedik bulamamaktadır. Şu halde o bahçeyi göremediği için tutsak olanın, onu inkâr etme hakkı var mıdır?

Kör olarak doğan kimse, denizin mavi, mera ve çayırın yeşil olduğunu insanlardan duyarak öğrenebilir. Fakat maviliğin ve yeşilliğin nasıl olduğunu kavrayamaz. Sağır, öğrenerek melodilerde, nağmelerde ve beyitlerde bir takım gizemler olduğunu bilir. Fakat nağmenin hakikatini idrak edemez. O halde körün; yeşil rengin varlığını, sağırın da nağmenin hakikatini inkâr etme hakları var mıdır?

Sessiz, sakin ve derin olarak size görülen odanın havasında tüm radyolarda yayımlanan sesler ve şarkılar vardır. Fakat siz bunu, hissetmemektesiniz. Zira bu sesler gözlerinizle görebileceğiniz bir renk, kulaklarınızla duyabileceğiniz bir ses değildir. Bunlar, içinde ses bulunan bir tür titreşimlerdir. Fakat onları kulaklarınızla idrak edemezsiniz, işitemezsiniz. Sesi size ileten radyoyu getirir açarsanız, ancak sesleri işitebilirsiniz.

Düşük düzeydeki atmosfer basıncını hissedemezsin. Çünkü onu hissedecek bir duyu organım yoktur. Fakat barometre ile havayı ölçtüğün zaman onu idrak edersin. Küçük hareketleri idrak edemezsin fakat radar onları anında fark eder.

Demek ki varlıkta duyuların alanına girmeyen çok sayıda eşya vardır. Çünkü bunlar görülecek renkler, işitilecek sesler, dokunulacak sert maddeler, koklanacak kokular ve tadılacak yemekler değildir. O halde bunları inkâr etme hakkım var mıdır? Yoktur. Çünkü benim sınırlı duyularım onları idrak edememektedir.

3. Acaba duyular tam mıdır? Eski bilginler, onları beş duyuda sınırlıyor ve bu duyulara başkalarını ekleme imkânını düşünmüyorlardı. Ne var ki, bugün Allah Teâlâ'nın insana verdiği başka duyuların da var olduğu keşfedilmiştir. O halde eklemeyi kabul eden bir şey eksik olarak nitelendirilir.

Gözlerimi yumarım, ellerimi açar ya da kapatırım. Onlara dokunmadığım ve onları görmediğim halde, ellerimin açık ya da kapalı olduğunu hissederim. Şu halde hangi duyu organıyla ellerimin bu durumunu hissettim? Adale duyusu olarak adlandırılan duyu ile hissettim.

Yorgunluk, bitkinlik, bulantı, yayılma ve kasılmayı hissederim. Hâlbuki bunlardan hiçbirini beş duyu organıyla hissetmem, bilakis içsel duyu, sezgiyle ile bunları hissederim.

Yürürüm fakat eğilmem. Bununla birlikte küçük çocuk, ilk yürümeye başlarken eğilmektedir. Bisiklet binicileri, olağan üstü hareketlerde bulunan sirk oyuncularını hangi duyu organıyla dengelerini korurlar? Demek ki burada sekizinci bir duyu daha vardır. O da denge duyusudur. Allah Teâlâ'nın yarattığı ve insana yerleştirdiği bu duyunun yerini keşfettikleri aklıma gelmektedir. İç kulakta az olan akıcı bir madde vardır. Bu madde ile denge sağlanmaktadır. Yaptıkları deneylerde tavşandan bu sıvıyı çıkarıp aldıklarını ve tavşanın sarhoşmuş gibi yalpalayarak yürüdüğünü hatırlıyorum.

O halde üçüncü ilke, sırf duyularımızla idrak edemediğimiz için eşyaların varlığını inkâr etme hakkımızın olmamasıdır.

Dördüncü İlke: Duyu alanlarının sınırlı olduğunu ve görülebilecek her şeyi gözlerimizle göremediğimizi söyledik. Bu, doğrudur. Ne var ki, Allah Teâlâ, bize duyuların eksikliğini tamamlayan bir yetenek vermiştir. O yetenek de hayaldir. Ben Mekke'de olduğum ve Şam'daki evimi görmediğim halde onu hayal edebilir ve onu görmüş gibi olabilirim. Şu halde hayal, duyuları tamamlamaktadır. Peki, hayalin bir hududu var mıdır, yoksa hayal mutlak ve sınırsız mıdır?

Acaba duyularla idrak edemediğim bir şeyi hayal edebilir miyim?

Psikolojlara göre hayal iki türdür:

1- Geriye dönen hayal: Mekke'de olduğum halde Şam'daki evimde olduğumu düşünmem, hayal etmem gibi.

2-Yaratıcı hayal: Şairlerin, romancıların, ressamın ve diğer sanatçıların hayalleri gibi. Şu sanatçıların hayallerine bir bakın. Acaba onlar, gerçekte olmayan bir şeyi mi getirip ortaya koymaktadırlar? Venüs resmini yapan sanatçı, bir benzerini görmediğimiz eşsiz bir tablo ortaya koyar. Acaba ortaya koyduğu tablo yeni midir, yoksa gerçek hayattan bazı parçaları alıp da onları güzel bir şekilde mi birleştirmiştir?

Sanatçı gördüğü en güzel burnu, en güzel ağzı, en güzel bedeni alır, bunu onunla birleştirir, yeni bir sanat eseri ortaya koyar fakat bu yeni eser, kadim parçaların bir bileşkesidir.

Paris müzesindeki Asurlulara ait kanatlı öküz heykeli... Onu yontan sanatçı sadece bir insan başını alıp öküzün cüssesi üzerine yerleştirmiş, ona bir de kuşkanadı yapmıştır. Başka da bir şey yok. Fakat bu heykel, kadim parçalardan oluşturulmuş yeni bir formdur.

Kazvinî'nin hayal ettiği garip yaratıklı hayvan da böyle bir şeydir.

Şairlerin hayalleri, istiare, teşbih, kinaye ve aşırı abartılı sanat dallarında ne kadar derine giderse gitsin, gerçek hayattan alınmış farklı parçaların bir araya toplanmasının dışına çıkamaz. Aksine, bu parçaların bir araya getirilmesinde ne kadar aşırıya gidersek gidelim, bizzat hayalin bu bileşkeyi hakkıyla yapmaktan aciz kaldığımızı göreceğiz. Örneğin kokular âleminden bir parça ile sesler âleminden de bir parçayı ele alıp ve şöyle diyelim: “Filan şarkıcı, gül yağıyla koklatılmış bir şarkı söyledi ya da filan: “Rengi kırmızı olan bir kokuya sahiptir.” Bu tabloyu hayalinize sunun. Tablodaki unsurların tümü gerçek dünyanın dışına çıkmadığı halde, onları bir arada hayal edemediğinizi de göreceksiniz.

Şu halde bizler, ne güzel kokulu bir nağmeyi, ne de kırmızı renkli bir kokuyu hayal edebiliriz. Üç boyut: Yükseklik genişlik, uzunluk hariç, bir başka dördüncü boyutu hayal edemeyiz. Alanı olmayan bir daireyi, açılı olmayan bir üçgeni de hayal edemeyiz. O halde ahiret ve ahiret ahvalini nasıl hayal edebiliriz? Ahiret âlemi bizim âlemimizden tamamen farklı bir âlemdir. Kuşkusuz, ahiret âleminin bu dünya nispeti, bu dünyanın ceninin bulunduğu anne rahmine nispeti gibidir. Şayet ceninle iletişim kurabilseydik, ona soru sorma ve onun da cevap verme imkânı olsaydı ona: “Kâinat nedir?” diye sorsaydık, “Kâinat, beni saran şu örtü ve beni kuşatan şu karanlıklardır.” diye cevap verecekti.

Şayet ona: “İnan burada içinde Güneş, Ay, gece, gündüz, kara, deniz, ova, dağ, sıcak çöller ve asma bahçeler bulunan bir dünya vardır.” deseydik söylediğimiz bu sözlerin anlamını bilmeyecekti. Şayet anlamış olsaydı, yine de onun hakikatini hayal etmeye güç getiremezdi.

Bu gerçekten hareketle İbn Abbas (r.a): “İsimler hariç, bu dünyadaki şeyler ahiretteki şeylere benzemez.” buyurmuştur.

Onun için ne ahiret içkisi dünya içkisine ne oranın hurileri dünyadaki kadınlara ne cehennem ateşi dünyada bulunan ateşe ne de cehennem üzerinde uzanan sırat köprüsü dünyadaki vadiler ve nehirler üzerine kurulmuş köprülere benzer.

Şu halde dördüncü ilke şudur: Beşerî hayal, ancak duyuların idrak edebildiği hususları bilebilir.

Beşinci İlke: (Birinci ilkede ifade edildiği gibi) gözler su kabı içinde bulunan düzgün kalem eğri görünce akıl, gözlerin gördüğüne kanmadı, bilakis kalemin düzgün olmaya devam ettiğini anladı. Yine gözler çölde toprağı su olarak görünce akıl onun serap olduğunu, onun su olmadığını anladı. Aynı şekilde sirk sihirbazının, ağzından yüz mendil, külahının içinden yirmi tavşan çıkardığını gördüğümüzde akıl, bunun hile olduğunu anlar. Dolayısıyla akıl, hakem olmuş oldu. Verdiği

yargıda en uzak sınıra ulaştı. Acaba akıl her şeye hükmedebilir ve sonu olmayan şeylere kadar uzanabilir mi?

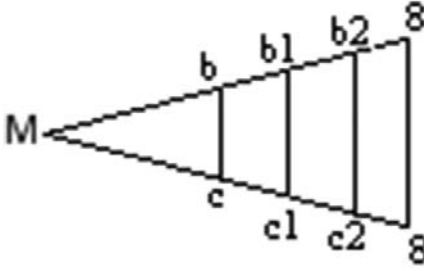
Gerçek şu ki akıl, zaman ve mekânın dışında bir şeyi idrak edemez. Akıl, zaman ve mekânla sınırlı olmayan bir objeyi kendi başına kavrayamaz. Mesela tarih öğretmeni size: “Araplarla Farisler arasında bir savaş meydana geldi. Bu savaş ne İslam’dan önce ne de İslam’dan sonra vuku buldu ne de herhangi bir zamanda meydana geldi. Fakat savaş fiilen oldu.” derse, bunu anlamlandıramaz, öğretmenin söylediklerini onaylamaz ve kabul etmezsiniz. Şayet coğrafya öğretmeni size: “Ne bayırda ne dağda, ne karada ne denizde ne yerde ne gökte ne de herhangi bir yerde olmayan fakat var olan bir şehir vardır.” derse, bu söylediği şeyleri idrak edemezsiniz, onu doğrulamaz ve kabul etmezsiniz.

Şu halde akıl ancak zaman ve mekân dairesi içinde hükmedebilir. Akılın ruh meseleleri, kader konuları, Allah’ın sıfatları gibi zaman ve mekân haricinde olan hususlarla ilgili yargıda bulunması asla söz konusu olamaz.

Kaldı ki akıl sınırlıdır, sınırsız olana hükmedemez ve sınırsız olanı kuşatamaz. Mü’minlerin ebedî olarak cennette kalacaklarını bir düşünün! Mü’minin akıllı, bunun hakikat olduğuna inanır. Buna olan kesin inancı da haber-i sadıktan (doğru haber) gelmiştir. Fakat bir bakın, düşünün, aklınız ebedîliği kuşatabilir mi? Bu konuda düşüncenizi yoğunlaştırın. Bir çağ, iki çağ, yüz çağ, bir milyon, yüz milyon çağ onların cennette kalacaklarını düşündüğünüzü, sonra aklınızın yetersiz kaldığını ve şunu sorduğunu göreceksiniz: Peki daha sonra? Çünkü akıl bu zamana bir sınır koymak ister. Akıl sınırsızlığı idrak edemez.

Alman filozof Kant’ın akıl sadece maddî âleme hükmedebildiğini ispatlayan meşhur bir eseri vardır. Fakat Kant’ın söylediğini daha önce bizim İslam bilginleri söylemiş, bunu tekrarlamış ve ispatlamışlardır. Dolayısıyla onların bu söyledikleri şeyler, kesin bedibî bilgiye dönüşmüş, bu konuyla ilgili konuşma sıradan söz haline gelmiştir. Kant’ın meşhur “çelişkiler teorisi”nden önce İslam bilginleri, matematiksel delillerle kısır döngünün (devr ve teselsül) batıl ve geçersiz olduğunu açıklamışlardır.

İslam bilginlerinin en açık kanıtlarından birisi şudur: Mesela aşağıdaki şekilde olduğu gibi M noktasından gittikçe bir birinden uzaklaşan iki çizgi çıkarıp her bir çizginin sonsuzluğa uzandığını var sayalım (8). Çizgiler arasında eşit mesafede çizgiler çizelim (b, c) (b₁, c₁) (b₂, c₂)... Bu şekilde sekizinci çizgiye ulaşana kadar devam edelim. (8, 8) Acaba bu sekizinci çizgi son sınır mıdır? Yoksa son sınır değil midir?

Şayet: “Son sınırdır.” dersiniz “çizgi, nihayeti olmayan iki şey arasında bulunmaktadır, peki nasıl sınırlı olabilir.” diye size cevap verilir. Şayet: “sınırsızdır.” dersiniz bu defa da iki nokta arasında olduğu yönünde size cevap verilir. Şu halde: “Hem sınırlı hem de sınırsızdır.” deseniz, bu bir çelişki olur. Öyleyse, akıl sınırsız olana hükmetmeye çalıştığı zaman ölçüsünü kaçıracağı, sınırını ihlal edeceği ve sonu olmayan hususlara giriştiği zaman da saçma sapan çelişkilere düşeceği anlaşılmaktadır.

Şu halde akıl, bu konularda yargıda bulunamaz; aklın ancak sınırlı maddî konularla ilgili verdiği hükümler doğru olabilir.

Madde ötesi, gayb âlemi ve metafiziğe gelince aklın, onlara hükmetmesi söz konusu değildir. Kant’ın, kitabında daha önce de İslam bilginlerimizin kanıtladıkları bu teori Seyyid Şerif el-Cürcanî’nin “*Şerhu’l-Mevafık*” adlı kitabı ile İmam Gazalî’nin¹ “*el-Maksadu’l-Esna*” adlı risalesi ile diğer kelim kitaplarında yer almaktadır.

Altıncı İlke: Şüphesiz ister mü’min, ister kâfir, ister uzlet yerlerinde ibaretle isterse günah ve kötülük işlenen merkezlerde kötülükle yetişen kimseler olsun bütün insanlar, baş edemedikleri ve sabredemedikleri bir iş başlarına geldiği ve onu başlarından savacak bir çare bulamadıkları zaman kâinatta bulunan hiç bir varlığa

1 Gazalî’nin “*el-Maksadu’l-Esna fi Şerhi Esmail-Hüsna*” adlı risalesi otuz yıl kütüphanemde kaldı. Onu okumaya sevk eden bir neden bulamadım. Sonra bir gün onu aldım, okudum ve Gazalî’nin dâhiliğini bir kez daha gördüm. Bu eserde Gazalî isim ve müsemma ve ikisi arasındaki ilişki üzerinde durur. Yeni bir üslup ve orjinal bir metotla Allah’ın isimleri ile Müslüman’ın takip ettiği yol arasında ilinti kurmaktadır. Zaten Gazalî’nin yazdığı her konuda takip ettiği yol da budur. Gerçi Gazalî’nin büyük eseri el-İhya’da sünnete muhalif sufi hayatla alakalı pek çok husus ile aslı olmayan hadisler vardır. Günümüzde işgal edilen Müslüman toprakları kâfirlerden kurtarmak için cihad farz olduğu gibi, eser, cihadın, kadın ve erkeklere farz olduğu haçlı savaşları döneminde yazılmakla birlikte, okuyucularının ruahları üzerinde uzlet, uyusukluk etkisi yapmış, atılganlık ruhundan ve cihattan uzaklaştıran tesiri olmuştur. Fakat yine de İmam Gazalî’nin en büyük Müslüman düşünür olduğunu söylüyorum. Tabii ki o masum da değildir. Bilimsel inisaf da sayılı kusurlarını belirtmeyi gerektirir. Kusur ve ayıpların söylenmesi şeref ve asalet olarak kişiye yeter.

sığınmazlar. Ancak bu kâinatın ötesindeki bir güce, görmedikleri fakat ruhlarıyla, kalpleriyle ve tüm benlikleriyle varlığını hissettikleri bir güce sığınır. Bu sığınma olayı sınav günlerindeki birçok öğrencinin, şiddetli hastalıkta ve doktordan ümidi- ni kestiği anda birçok hastanın yaşadığı bir (psikolojik) olaydır.

Bu tür durumlarda bütün insanlar, Rablerine döner, O'na ibadete yönelirler. Hiç kendinize, bu ve buna benzer olayların nedeninin ne olduğunu sordunuz mu? Niçin sıkıntıya düşen herkesin Allah'a döndüğünü düşündünüz mü?

Hepimiz İkinci Dünya Savaşı'nı ve ondan önce meydana gelen Birinci Dünya Savaşı'nı hatırlıyoruz.² İnsanlar, dine nasıl yöneliyor, Allah'a nasıl sığınıyorlardı? Liderler ve komutanlar önde mabetlere gidiyor, askerleri de namaza çağırıyorlardı.

“Reuters” dergisinden çevrilip “el-Muhtar” dergisinde yayımlanan ve savaş günlerini anlatan bir makalede, paraşütçü askerlerden birinin -paraşüt ve paraşütle at- lamanın henüz yeni olduğu bir dönemde- hikâyesini şöyle anlattığını okumuştum. “O, hiç kimsenin Allah'ı anmadığı, namaz kılmadığı bir evde doğdu, din derslerinin okutulmadığı, dindar öğretmenlerin bulunmadığı okullarda okudu. Laik, seküler bir hayatı, yani yeme, içme ve cinsellik dışında hiçbir şey bilmeyen hayvanların yaşadığı bir hayatı yaşadı. Fakat o ilk defa paraşütle atlayınca, paraşüt açılmadan önce hava boşluğunda aşağı doğru düştüğünü görünce bu inancın nereden geldiği- ne şaşarak içinden: “Allah'ım! Rabbim!” diye dua ediyordu.”

Stalin'in kızı yakın zamanda hatıralarını yayımladı. Bu hatıralarda dine nasıl döndüğünü anlattı. Hâlbuki o ateizm bataklığında yaşamıştı. Bu dönüş kendisi de şaşırıldı. Aslında bunda şaşılacak bir şeyde yoktur. Zira bir tek ilahın varlığına inan- mak, her nefiste yerleşik bir olgudur. Bu fitrat, cinsiyet içgüdüleri gibi aslı beşerî fitratlardan içgüdüsel bir fitrat ve yaratılıştır. İnsan dindar bir varlıktır. Fakat şeh- vetler, hırslar, arzular, maddî istekler doğuştan gelen bu fitratı bazen bir perde gibi örtmektedir. Korkular, tehlikeler, şiddetli olaylar onu sarstığı zaman fitrat üzerin- deki perdeyi aralarlar, böylece fitrat ortaya çıkmış olur. Onun için mü'min olmayan kimse, “kâfir” olarak adlandırılmaktadır. Arapçada “el-kâfir” sözcüğü, “es-Satir” örten anlamına gelmektedir. Fakat zaman, mekân, koşul ve inanç olarak birbirin- den tamamen uzak ve farklı olan ancak anlam olarak birbirine yakın olan iki gö- rüşte Allah inancı fikrinin fitrî olduğu düşüncesinin teyit edilmiş olmasını görmem, doğrusu şaşılacak bir şeydir.

Bunlardan birisi Müslüman kadın erenlerden olan, takva sahibi, meşhur Rabia el-Adeviye'e ait bir söz ile Anatoly Franch diye ünlenen Fransız ateist yazara ait bir

2 Birinci ve İkinci Dünya savaşlarını gören yaşlıları kastediyorum.

söz. Anatoly Franch küfür ve ilhadını anlatırken şöyle söyler: “Kişi, idrar tahlili sonucunda şeker hastalığına yakalandığı ortaya çıkınca inanır.”

Rabia'ya, “Filanca, Allah'ın varlığı konusunda bin delil ortaya koydu,” denilince gülerek: “Allah'ın varlığına bir tek delil yeterlidir.” der. “Nedir o?” denilince şöyle der: “Tek başına çölde yürüsen, ayağın kaysa ve bir kuyuya düşsen, kuyudan da çıkamazsan ne yaparsın?” O, kişi “Allah'ım! diye bağıırım”, der. Rabia: “İşte Allah'ın varlığını ispatlamaya yeterli olan tek delil budur.” der.

Bütün insanların gönül dünyalarının derinliğinde bir tek ilaha iman etme duygusu vardır. Bu, biz Müslümanların bildiği bir gerçektir. Zira Allah Teâlâ, imanın, insanları üzerine yaratmış bir fitrat olduğunu bize haber vermektedir. Oysa Avrupalılar bu gerçeği henüz yeni anladılar. Ünlü Fransız Sosyolog Durkaim'in bir tek ilahın var olduğuna inanmanın kaçınılmaz bir gerçek olduğu yolunda bir eseri vardır. İnsanın bu kâinatın ilahının var olduğuna dair düşünmeden yaşaması ve ölmesi mümkün değildir. Fakat akîl yetkinliği azaldıkça hakkıyla mabudu bulamaz. Onun dışındaki eşyalara, Allah olduklarını sanarak veya Allah'a yaklaştırdıklarını düşünerek ibadet eder.

Oysaki iş ciddileşip tehlike çanları çalınca insan yalnızca Allah'a döner ve sahte tanrıları bırakır. Kureyş müşrikleri, taştan birer heykel olan Hubel, Lât ve Uzza'ya tapıyorlardı. Hubel akikten yapılmış bir puttu. Amr b. Luhayy onu Hamma'dan³ getirmişti. Amr'a: “Bu, büyük bir tanrıdır, demişlerdi.” O da onu bir deveye yükleyip getirdi. Yolda düşüp eli kırılınca müşrikler, ona altından bir el yaptılar. Kolu kırılan Tanrı! Bununla birlikte ona ibadet ediyorlardı. Güvende oldukları anlarda ona tapıyor, gemiye binip denize açıldıkları, dalgalar yükseldiği, boğulma tehlikesi belirdiği zaman da: “Ya Hubel! Demiyor, bilakis ya Allah! Deyip duruyorlardı. Bugüne kadar gözlemlenen hep bu olmuştur. Gemiler battığı, yangınlar çıktığı, tehlikeler olduğu ya da hastalık şiddetlendiği an, inkârcıların dine döndüğünü görürsünüz.

Peki niçin? Çünkü iman fitrîdir. “İnsan dindar bir varlıktır” tanımlaması onun için yapılan en doğru tanımdır. Şu materyalist ateistlere bir bakın ve düşünün. Marks ve Lenin'in, ölüm geldiği ve kesinleştiği zaman, tanrılaştırdıkları üretim araçlarına mı dua ettiklerini yoksa Allah'a mı dua ettiklerini sanırsınız? Her ikisinin de Allah'a dua etmeden, onu çağırmadan ölmediklerine fakat duanın da artık fayda sağlamadığına emin olabilirsiniz.

3 Hamma, 1967 savaşından sonra Yahudilerin Suriye'den aldıkları maden kaynakları bakımı - dan zengin bir bölgedir.

Firavun, büyüklenerek zorbalıkta bulunmuş ve: “*Bensizin en büyük Rabbinizim.*”⁴ demişti. Boğulmak üzere ölüm onu kısıkrak yakalayınca: “*İsrail oğullarının inandığı kendisinden başka ilah olmayan Allah’a inandım*”⁵ demişti.

Âşıkların hissettiği aşk duygusunda, imanın nefislerde yaratılmış bir fitrat olduğuna dair bir kanıt vardır. Sevgi, imanın küçük bir örneği ve bir tür ibadettir.

Fransız toplumunda dini terk etme yaygınlaşınca Fransızlar sevgiyi ifade etmek için ibadet (tapma) sözcüğünü kullandılar. Bizden onları taklit eden bazı Frenk meşrepler de romanlarında, hikâyelerinde “onu seviyor, ona tapıyor” ve “onu taparcasına seviyorum” gibi ifadeler kullanmaya başladılar. Bu durum, ibadetin Allah’a inanmanın fitrî bir göstergesi olmasından, sevgide ve aşkta imana benzer bir yönün bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Âşık sevgilisine boyun eğer, onun bütün isteklerini yerine getirir. Mü’minin Allah’a karşı durumu da böyledir. Âşık, sevgilisi razı olduktan sonra insanların kötülük etmesinden çekinmez. Mü’minin Allah ile olan münasebeti de öyledir. Âşık sevgilisinden korkar, gazabından çekinir ve ondan gelecek her şeye razıdır. Mü’minin de Allah ile münasebeti böyledir. Şu halde sevgi yani aşk; imanın, insanların gönlünde ve nefisinde fitrî ve doğuştan var olduğuna dair bir kanıttır.

Sözcüklerin Yetersizliği: Bu anlatılanlar, Allah sevgisinin sevgiliye olan aşkın türünden olduğu anlamına gelmez. Hayır. Âşık, maşukuna itaat eder, ondan korkar. Maşukunun anıldığı her şeye razı olur, haz duyduğu için onun rızasını tüm insanların rızasına tercih eder. Böylece Âşık maşukunda kendi nefisini sevmiş olur. Şayet Leyla cüzam hastalığına yakalansaydı, hastalık yüzünü çirkinleştirseydi, burnunu ve gözlerini yeseydi, Kays (Mecnun) Leyla’ya yaklaşmaz, onu arzulamaz; bilakis ondan kaçır, uzaklara giderdi. İşte bu, yaratılan sevgisi ile yaratan sevgisi arasındaki bir farktır.

Allah aşkı ile beşerî aşk, iki farklı türdür. Fakat beşerî ifadeler, ruhî anlamları kuşatamayacak kadar dar oldukları için, pek çok anlamı karşılamak amacıyla bir tek kavramı kullanırlar. Örneğin falan; dağ manzaralarını sever, filan; tarih ilmini sever, şu kişi; etli pirinç pilavını sever, baba; çocuğunu sever, Mecnun; Leyla’yı sever, mü’min; Allah’ı sever. Bu sevgilerin her biri diğerinden farklıdır. “cemâl”(güzellik) sözcüğü de tıpkı sevgi sözcüğü gibidir. “Cemal,” sözcüğü bir tek lafız olmasına karşın onu belki bin anlama delalet edecek şekilde kullanırız.

4 Naziat, 89/24.

5 Yunus, 10/90.

“Allah semi'dir, basirdir. (her şeyi duyar, her şeyi görür), Filan adam semi'dir, basirdir. (yani sağır ve kör değildir) Her iki cümlede kullandığımız semi' ve basir sözcükleri, lafızları bir fakat delalet ettikleri anlamları farklıdır. Allah Teâlâ'nın duymas ve görmesi, kulun duyması ve görmesine benzemez. Zira Allah, mahlûklardan hiçbir şeye benzemez. Hiçbir mahlûk da O'na benzemez. Allah Teâlâ'nın sıfatlarını ifade eden bütün ayetler bu kabildendir.

Yedinci İlke: Yedinci ilke şudur: İnsan sezgiyle bu maddî âlemin her şey olmadığını, bu maddî âlemin ötesinde bilinmez ruhî bir âlem olduğunu idrak eder ve bu maddî âlemden hareketle o ruhî âlemin varlığına delalet eden birtakım parıltılar, işaretler de görür. Niye ki insan, maddî haz ve lezzetlerin mahdud olduğunu, bu haz ve lezzetlerin, gayelerine ulaştığında ve son sınırına dayandığında artık haz ve lezzetin lezzet olmaktan çıkıp alışkanlığa dönüştüğünü, tadının kalmadığını, büyüünün bozulduğunu, ezberlenmiş bir nükte, tekrarlanmış bir söze dönüştüğünü görür ve anlar. Yoksul; zengine ait arabanın kendisini geçtiğini görür veya zengin kimsenin apartmanının önünden geçer; onlara sahip oldu mu bütün dünyaya sahip olduğunu sanır. Hâlbuki bunlar kendisinin olunca, onlarla artık mutlu olmadığını hisseder. Âşık uykusuz kalır, sevgilisine vuslatı derinden derine düşünür de dünyanın bütün doyumlarını sevilisinin aşkında, bütün emelleri de ona yakın olmakta bulur. Sevdiği kızla evlenip evlilik üzerinden iki yıl geçince tüm o emeller yıkılır, o mutluluk ölür ve aşığın yanında onun tatlı hatıralarından başka bir şey kalmaz.

Kişi hastalanır ve acı duyar. Tüm hazların ve lezzetlerin acının gitmesinde ve hastalıktan kurtulmada olduğunu düşünür. Sağlığına kavuşup hastalık günlerini unutunca da geriye dönüp sıhhatiyle ilgili o lezzetlerin hiçbirini hatırlamaz. Genç, ünlü olmayı ister, radyo adını anınca, gazeteler de resmini yayımlayınca buna sevinir. Ünlü olur, adı kulaktan kulağa yayılır fakat göz doldurunca da şöhret ve ün onun için sıradanlaşır.

Sonra kişi, karanlık sakin bir gecede âşık bir şarkıcının kalbinden çıkıp gelen, dinleyenlerin kalbini titreten ve onu ruhlar âlemine sürükleyen sevgi dolu bir şarkı dinlediğini görür. Ya da kişi, usta bir edebiyatçının dâhice bir hikâyesini okur ve bu hikâyenin, kendisini, içinde büyüünün ve yanında şiir ve şöhretin olduğu büyüülü bir dünyaya sürüklediğini hisseder. Hikâye bitince de büyüleyici ve haz veren bir rüya gördüğünü sanır. Rüyadan uyanınca da o haz ve büyüye dönmeyi abes sayar.

Şu halde düşünme ve teemmül ile nefisler arınır, maddi ağırlıkları da atıp hafiflerse arınma ve maddî arzulardan soyutlanmak suretiyle kanatlanır ve yücelir. Yer yüzünü ve üzerindeki varlıkları bakılmayacak kadar küçük görmeye başlar, böylece

tecelli anlarını yaşar. Çünkü aç insanın yemek lezzeti, her şeyden mahrum kimsenin ulaştığı vuslat lezzeti, kederli yoksulun elde ettiği mal ve makam lezzetleri nefsin bulduğu birtakım ruhî ve manevî lezzetlere ve hazlara denk değildir.

Şu halde nefsin; ortaya çıkar çıkmaz kaybolan parıltılar, işaretler ve şimşekler ve eser esmez duran esintiler dışında hakkında bir şey bilmediği bilinmez bu ruhî ulvî âleme karşı sürekli bir iştıyakı ve arzusu söz konusudur. Böylece insan; maddî hazların mahdut, ruhî ve manevî lezzetlerin, maddî lezzetlerden daha büyük, nefis üzerinde daha derin izler bıraktığını anlar. Dolayısıyla insan, aklî delillerle değil, sezgiyle kesin olarak bu maddî hayatın her şey olmadığına, madde ötesinde saklı meçhul âlemin kesin olarak var olduğuna, ruhların onu özlediğine, ona doğru uçmaya çalıştığına fakat kesif cesedin o âlemi örttüğüne ve ruhların maddî âlemin ötesine serbestçe geçmesini engellediğine inanır. Bu, başka bir âlemin var olduğuna dair sezgisel bir kanıttır.

Sekizinci İlke: Ahiret hayatının varlığına inanmak, Allah'ın varlığına inanmanın zorunlu ve gerekli bir sonucudur.

Bu ilkenin izahı şudur: Allah, zulmü onaylamaz, zalimi de cezasız bırakmaz. Mazlum da zalimin insafına terk etmez. Biz, dünyada zalim olarak yaşayan, cezaya çarptırılmadan zalim olarak ölen kimseleri, mazlum olarak yaşayan ve acınmadan mazlum olarak ölen kimseleri görüyoruz. Bunun anlamı nedir? Allah var olduğuna ve adil olmaya devam ettiğine göre tüm bunlar nasıl olmaktadır?

Bu, iyilerin mükâfatlandırılacağı, kötülerin de cezalandırılacağı bir başka hayatın olması ve dünyanın bitmesiyle de film bitmemesi anlamına gelir.

Şayet televizyonda bir film yayınlanır, yarıda kesilir ve: "Film, bitti." denilirse izleyicilerden hiçbiri filmin bittiğine inanmaz. İzleyiciler, kahramana ne oldu, senaryonun sonu ne oldu? diye bağırırlar. Çünkü izleyenler, yazardan hikâyeyi bitirmesini ve kahramanların hesabını kapatmasını beklerler. Düşünün, bu olay, beşerî, yazar da beşerdir. Şu halde akılı başında bir kimse, hayat öyküsünün ölümle biteceğini nasıl tasdik edebilir?

İşte bu noktadan hareketle, akıl, bu evrenin bir Rabbi olduğuna, dünyadan sonra ahiretin var olduğuna, ruhun; sevgi dolu bir şarkıda, dâhiyane bir hikâyede nurundan bir parıltı aldığı, tecelli anlarında güzel kokusundan bir esinti duyup rahatladığı o meçhul âlemin, Eflatun'un uydurduğu bir hayal ürünü ideler âlemi olmadığına fakat Eflatun'un yaratıcısının yarattığı bir hakikat olan ahiret âlemi olduğuna kesin olarak inanır. İnsan, dünyadaki lezzetlerin en büyüğünün, ancak yarım dakika devam eden vuslat lezzeti olduğunu görür ve bunun ahiret lezzetlerinden

bir örnek olduğunu anlar. Bu lezzet, yemekten tattığınız bir lokma gibidir. Şayet beğenirseniz, onu satın alır, doyuncaya kadar yersiniz. Bu gördüğünüz, bir ticarî eşantiyondur. Tabi memnun kalırsanız malı talep edersiniz. Sadece yarım dakika devam eden bu lezzet; ebedî olarak devam edecek, belli bir sınırdan durmayacak, dünyadaki lezzetlerin adet ve alışkanlığa dönüştüğü gibi adet ve alışkanlığa dönüşmeyecek başka bir âlemin lezzet ve hazları için küçük bir örnektir.